

PAPER DETAILS

TITLE: APHRODISIAS 1964 HAFRIYATI

AUTHORS: Kenan T ERIM

PAGES: 135-140

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2162335>

Aphrodisias'ta her yıl devam eden kazılar Aphrodisias tarihi ile abidelerine ait bilgilerimizi gittikçe inkişâf ettirmektedir. 1964 senesinde elde edilen neticeler mevki'nin ilk işgali ile alâkadar çok önemli malûmat edinmemize yardımcı olmuştur. Filvaki, eski kaynakların bu hususta çok mahdud olmasından Aphrodisias'ın gayri meskun bulunduğu iddia edilemez isede, bu sahada ancak arkeolojik deliller ile iktifa etmek zarureti vardır. Bu delillere dayanarak, Aphrodisias'ın meskûn bir merkez olarak mevcudiyetine Hellenistik devrinde tesadüf edildiği isede, adını almış olan ilâheden bu şehrin kurulduğu mevkiin en eski zamanlarda dinî bir ehemmiyeti olduğu kuvvetle iddia edilebilir. Aphrodisias'ın Afroditî ile diğer bir takım Anadolu ilâheleri arasında —meselâ Ephesos'un Artemis'i, Kybele veya bunlara benzer bereket ilâheleri— ki benzeyişlerin tarihten evvel zamanlarla alâkalı olduğu fikri öne sürülebilir. Bu itibarla ve bahsi geçen Anadolu tradisyonuna istinaden denilebilirki, belki çok mümbit bir arazisi olmasına binaen, Aphrodisias mevkii, bir tabiat ilâhesine merkez olarak seçildikten sonra Grek Afroditinin ismi ile anılmıştır. 1964 hafriyatı esnasında müşahade edilen, mevkiiin ilk işgali ile alâkadar şeyler bu zaviye içinde tamamen görünebilmesine şaşılacak icab eder.

Tapınağın bazilikaya tahvil edilen kısmının kısmında evvelce yapılan temizlemelere ilâveten açılan iki sondaj hendeği, birbirine dikey iki temel ile bir mozaik döşemesini meydana çıkarmıştı. Bunların tam yakınında yapılan kazılar,

sella ile irtibatını kat'i bir surette tespit etmiş ve bu suretle Tapınağın inşa tarihi hakkında tahminleri mümkün kılmıştır. V. asır civarlarında Hıristiyan kilisesine çevrilen mâbet hiç şüphesizki gayet ustalıklı bir mimârî intibaka sahne olmuştur. Umumiyetle kabul edildiğine göre, işbu tahvil Tapınağın ön ve arka sütunlarının kaldırılarak güney ve kuzeydeki sütunlara ilâve sureti ile meydana gelmiştir. Birer sütun kuzey ve güneyin en batı- rındaki sütunların yanına konmuş ve geriye kalan sütunlar ise doğuya doğru sıralanmıştır. Kuzey ve güneydeki sütunlardan 5 metre mesafede duvarlar yapılarak, Doğusunun sonuna *prothesis* ve *diakonikon*'la bir apsid, batıya bir *narthex* tertibi düşünülmek sureti ile bu merkezi nef ve iki kanadı olan bir bazilika meydana çıkarılmıştır. Sella yıkılarak, elde edilen bloklarla apsid'ın arka tarafı örülmüştür. Eski sütunlar arasına bakılırsa, nef'in genişliği, Tapınağın ön ve arkasındaki 8 sütunu ihtiva edebilecek mahiyettedir.

Nef'de meydana çıkarılan temellerle, mevkileri ve mesafeleri nazarı itibara alınmak sureti ile, *preton*'a olan münasebetleri, bazilikanın Tapınağın bir bozuntusu olduğunu ispat etmekle beraber, binanın dahili teşkilâtı hakkında da aydınlatıcıdır. 1963'te açılıp iki dikey temeli meydana çıkaran sondajların bir kaç metre yakınındaki kazılar, doğudan batıya doğru uzanan ve sütunlara paralel temelin devamını göstermektedir. Eski hendekte görülen bu kısım temelden anlaşıldığına göre, Tapınağın dahili tertibatı, *in antis* iki sütunlu, tetrastil prostil pronaos'un arka-

sında bir sella mevcuttu. Filvaki Tapınağın pseudodipteral olması, oktostil cephesi Batı Anadolunun Hellenistik ve ilk Roma dinî inşaatında bir rolü görülen Alabanda "II Hermogenes'e matuf hususiyetleriyle ilgili olduğu hissini veriyorsa da, *opisthodomos*'suz iç plân Anadolu misalları ile alâkadar görülmektedir. Bu hususta Lagina'da Hekate Tapınağı, Ephesos'ta Domitianos'a atfedilen Tapınak zikredilebilir. En doğudaki temellerin temizlenmesi, derinliklerinin mukayesesi ve iç sütunlara ait olup daha bulunamıyan parçaların meydana çıkarılması sureti ile, sella'nın dahili tertibatı hakkında daha kati malûmat elde edilebileceği düşünülmektedir.

Temeller boyunca bulunan seramik parçaları 1963 hendeklerindeki parçalara uymaktadır. Bu buluntuların ekseriyeti Hellenistik çömlek olup (bunlar arasında Megaryen tipi kâse parçaları), *unguentaria* ve pişmiş toprak figürin parçaları ile M. ö. 2 inci asıra ait bir kadın kafası ve bir arkaistik *protome* de vardır. Bunlardan maada, 1963 te olduğu gibi, bu Hellenistik kırıklar arasında daha eski devirlere ait seramiklerde görülmüştür. Bunlar arasında güzel siyah Attik çömlek parçaları, kırmızı figürlü bir parça, M. ö. 6 ıncı asıra ait Lidyen ve Doğu Grek seramikler ve bunlar arasında M. ö. 7 inci asıra ait hissini veren fakat kat'i tespiti kabil olmıyanlar vardır. Tapınağın Hadrianos zamanında inşa edildiği hakkında evvelce ileri sürülen nazariyenin bazı değişikliklere tabi tutulmasını zarûrî kılmaktadır. Denilebilirki, muhakkak olan bir cihet binanın inşasına geç Hellenistik devrinde yâni (M. ö. geç 2 inci veya birinci asırda) başlanmış bulunuyordu. Bu ciheti yapılacak tetkiklerle daha ziyade aydınlatmak kabil olacaktır. Bu suretle, ve bunlara ilâve olarak Tapınak-bazilika'nın apsidin arkasındaki hendeklerde çıkan parçalar Aphrodisias'ın tarihine yeni noktalar verilmiş olacaktır. Şimdiden kat'i olarak söylenebilirki bilhassa inşa edilen Tapınağın yer ve yakınında bir diğer arkaik mâbet mevcut idi.

Roma işgalinden evvel olan işgale ait bir delil de 1962 ve 1963 te kısmen meydana çıkarılan mozaik döşemesidir. Bu döşemeye ait başka bazı parçalar da *pronaos*'un temel hendeklerinde bulunmuştur. Bunda gösteriyorki, döşeme, sella temellerinin derinliğini bulmak üzere yapılan kazılarda geç Hellenistik devirde kırılmıştı. Beri kırmızı, diğeri mâvi tesseralar ile iki hatla çerçevelenen kabamsı yapıllı mozaikin dekorasyon hususiyeti görülmüyor. Bununla beraber güney doğu parçasındaki *emblemata* taslağında bir hayvan, kuş ve ya bir grifon olup mavi tessera ile işlenip kırmızı tessera ile çizili bir şeklin soluk bakiyeleri vardır. Mihveri, derinliği (1.25 m.) ve bulunduğu yer göz önünde tutulunca mozaikin Tapınağın M. ö. birinci asırda kazılmış olduğu tahmin edilen temelleri yerinde bir binanın mevcudiyeti tebarüz eder. Döşeme belki de daha evvelce yapılan bir Tapınağa ait idi. Tesseraların arzettikleri hususiyetlere bakılırsa, bunların çakıl ile hakiki tessera mozaik arasındaki bir safhaya ve ihtimalen ilk Hellenistik devrine ait bir iş teşkil ettiği söylenebilir.

Tapınak - bazilikanın alâka uyandırıcı hususiyetlerinden biri de, binanın doğu kısmında görülmüştür. Kilisenin *bema* sında ve apsid ile *presbyterion*'un cephesinde, H şeklinde açılan üç hendeğin birinde, üstü Bizans döşemesi ile kapalı ve ağız bir sütun kaidesinden yapılan, 6.30 m. derinliğinde bir kuyuya rastlanmıştır. Yanlarından bu kuyunun, birbirine pembemsi çimento ile bağlı orta büyüklükte, taşlarla örülü olduğu görüldü. Dairesi darca ve elyevm mevcut su birikintisi takriben 35 santimetre idi. Kuyu, her ihtimale karşı, *bema*'nın zemini ile *ciborium*'un tâmiri sıralarında doldurulmuş ve kapatılmıştı. Kuyudan çıkanlar arasında, Bizans'a ait mimârî parçalar ile 11 inci asra ait paralar, iki Selçuk parası (1225-1236) ve bâzı seramikler kuyunun 13 üncü asrın ortalarında ve şehrin 1270 teki son sükuttundan evvel, yapılan tâmir ve değişiklikler sırasında kapatıldığına işaret etmektedir.

Kuyu ile alâkadar meseleler boldur. Evvelâ böyle bir vaziyet Bizans kiliselerinde çok sık görülmez. Buna benzer bir misale İstanbul St. Iren kilisesinde tesadüf edilebilir isede, yapılmış olan değişiklikler meseleyi bir çıkmaza sokmuştur. İşarete değer bir cihet, kuyunun sella'nın mihveri ile tamamen aynı hizadadır. Her ne kadar bulunduğu yer asıl Tapınağın dışında olmasına rağmen, Temenos'un bulunması, kuyunun Karien ilâhelerine ait bir mezhep ile alâkadar olduğu düşünülebilir. Bu takdirde ilk Hristiyanlar onu kiliseye mal ederek, temizlemişler ve ağzını, binanın doğu kısmı seviyesine kadar yükseltmişlerdir. Çıkan döküntüler arasında Bizans öncesi zamana ait olanların bulunmaması, Bazilikaya ilhak edildiği sıralardan kuyunun temizlenmiş olduğuna tabiatıyla işaret etmektedir. Kuyunun Afrodite mezhebi ile olan münasebetine ait faraziyeler incelenirken, Pausanias'ın tarafından yazılan satırlar (1.26.5) bu hususta cazip bir mahiyet arz etmektedir. Pausanias Atina Akropolundaki *Erechtheion*'un tuzlu su kaynağından bahsettiği bir sırada Karia'daki Aphrodisias'da böyle bir tuzlu kuyunun mevcudiyetine işaret etmektedir. Bilindiği gibi Pausanias devamlı olarak dinî asârı atika ile alâkadar olmuş ve *Erechtheion*'dan bahsederken kaynağı mukaddes olarak tasvir etmiştir. Bu itibarla Aphrodisias'taki kuyudan bahs edişi bu çerçeve dahilindedir. Kuyuda pek az kalmış olan suyun tahlili böyle bir münasebetin ne dereceye kadar belki hakikata yakın olduğunu gösterebilir.

Kilisenin dış duvarı, bilhassa sella duvarlarındaki mermer bloklarla örülmüş olup, ekserisi ya bir haç, veya her hangi bir Hristiyan işaretleri taşımaktadır. Bu bloklardan güney intihânın alçak kısmındaki iki tanesi bir Grek kitabesi taşımaktadır. Bu yazıların sıvanın yayılabilmesini temin maksadı ile çekiçle delinmiş ve okumaları pek güç gözüküyor. Mamafih, bu kitabenin tetkikinde Tapınak ve Afrodite mezhebine ait bazı malûmat elde etmek kabil olacağı ümid edilebilir.

Bu apsid'in arka cephesinde üç hendegın genişliğinde 23 Bizans mezarı meydana çıkmıştır. 10 - 13 asıra ait olmaları muhtemel olan bu mezarlar, Roma devrinden lahit parçaları ile kaplanmış olup, içerlerinden bronz ve camdan mâmul mücevherat ile noksansız iki adet camdan bardak çıkmıştır.

İşbu hendeklerin en alt tabakasında, sella'nın temel hendeklerinde görülen döküntülere benzer bir hayli malzeme çıkmıştır. Burada dahi, kabartmalı Hellenistik seramik parçaları ile beraber, M. ö. 7 inci ve 6 ıncı asırlara ait seramikler meydana, Attik, Korint, Lidye ve Doğu Grek tipinde seramikler görülmüştür. Zikre şayan olanlar arasında, bir siyah figürlü kupa üzerinde bir Menadı kovalıyan bir Satir görülmektedir. Afrodite mezhebinin eskiliği ve bir arkaik devrinde burada bir mâbetin olduğuna işaret eden M. ö. 6 ıncı asıra ait oturan İlâhe tipinde üç pişmiş toprak figürinler parçaları, bir *protome* ve başsız bir kuş bulunmaktadırlar. Bundan başka, tam veya parça halinde çakmak taşı ve obsidyen bıçak kırıkları buraların, diğer başka izlerden evvelen anlaşılabildiği gibi, bir prehistorik meskene sahne olduğuna işaret ettikleri söylenebilir. Kısaca denilebilirki, sella'nın temel hendekleri ile Bazilika'nın arka duvarı hendeklerinde seramikler, Tapınağın Hellenistik mimarlar tarafından inşa sırasında toprakla karışmış ve yığılmış olanlardır. Tabakaların teşekkülüne gelince, Bizans işgali ve mezarlarının kazılması, bunların etüdünü daha ziyade müşkil kılmıştır.

Odeon'la diğer semtlerdeki araştırmalar heykel sahasında zengin keşiflerle neticelenmiştir. Bunlara ait tavsîlât aşağıda verilecektir.

Son iki kampanya müddetince Odeon'da yapılan kazılar bilhassa arka odalar ile güney sahne arka portikosun (*porticus post scaenam*) da yapılmıştır. Cavea'nın üst kısmına istibad teşkil eden işbu kısmen dairevi on bir odadan beşeri sahenin orta mihveri üzerindeki merkezi odanın her iki tarafında yer almış bulu-

nuyorlar. Doğudaki beş oda, batıdaki beş oda ile kemerli kapılarla birbirine birleştirilmiştir. Merkezi odanın bunlar ile bağlantısı yoktur. En geridekilerin doğu ve batı *aditus*'e çıkışları olup, *praecinctio* (ve ya *diazoma*)'ya merdivenleri vardır. Merkezi odanın iki tarafındaki birer odanın dahi merdivenleri olup bunlarla evvelâ bitişindeki odaya oradan da bir sahanlıktan geçtikten sonra *praecinctio*'ya varılır. Her odada, aşağı *cavea*'nın altında bulunan ve kermerli bir kapı ile girilen bir hücre vardır. *Aditus*'e bitişik olan her iki odada tuhaflik arzeden, bir kenarları sıvalı havuzumsu teşkilât ile *cavea*'nın altına giden kısmı, kemerli kapıyı kapamaktadır. En batıdaki odada, malzeme yakın, pişmiş toprak su boru parçaları meydana çıkmıştır. Bunlar, bazı merasim veya temsil münasebeti ile doldurulacak kadar derinliği olan orkestra'ya su ısdı ile alâkadar olabilirler. Filvâki, *konistra* ile *pulpitum*'un uçlarında yapılan sondajlar, aşağı son sıraların kaldırılması sureti ile orkestra'nın genişleyip derinlenmiş olduğu nazariyesi vardır. Yapıldığı tarih gayri malûm olmakla beraber, bu nazariyeyi *opus sectile* mozaik kenarları ile *konistra* arasında döşenmemiş görünen kısım takviye etmektedir.

Odaların duvarları ufak mermer bloklarla işlenmiş olup, tavanları üst *cavea*'nın ağırlığını taşımak üzere kemerlenmiştir. Mevcut delillere göre, odalar şehrin hemen son günlerine kadar kullanılmıştır. Dükkân gibi kullanılan bunların üçünde fırın ve ocağa benzer tertibat görülmüştür. Seviyeleri, asıl kaldırımın bulunduğu tahmin edilen seviyeden yüksektir. Burada Klaudios Diogenes Dometeinos ismini taşıyan uzunca kitabeli bir lahid bulunmuştur. İki batı odayı ayıran duvar yanında bir heykel kaidesi çıkmıştır. Üzerinde heykeltraş Fl. Andronikos'un ismi ve imzası vardır. Bilhassa zikre değer bir cihet, 1885 senesinde Romada Eskilin tepesinde diğer Aphrodisias heykeltraşlarının imzalarını taşıyan heykellerle ve bilhassa kaybolmuş olan aynı artiste ait heykel kaidesi Kopenhag'da Ny Carlsberg Glyptotek'te bulunmaktadır.

Odeon'daki keşifler arasında bu sene en göze çarpan eserler arasında heykeltraşlığa ait olanlar olmuştur. Doğudaki arka iki odanın zemininde bulunan çok mikdar parçalar ise belli başlı bir hususiyet arzetmemeleri itibarı ile hüviyetlerini tespit kabil olamamıştır. Bulunanlar arasında, M. s. 5 inci asrın tabii büyüklükten bir az küçük çok ince işlenmiş bir *togatus* heykeli; bir geç Julyo-Klodyen erkek portresi, ve buna ait ufak parçalarla, bacakları ve sağ ayağı ile kolunun bir kısmı; ayrıca bunlara ilâveten 1963'te bulunan bir Apollo kafasının hemen aynısı batı odalardan birisinin duvarın yanında bulunmuştur. Fakat bu yılki hafriyatlarımızın en önemli bulunmalarını başında hiç şüphesiz ikisi tabii büyüklükten büyük ve hemen hemen tamam olan, Aphrodisias heykeltraşlarının şaheseri denilebilecek heykellerdir. *Porticus post scaenam*'ın sahne koridoru ile müşterek en doğu ve en batı kapıların yanında, yüksek (2.25 m.) kaidelerin önlerine düşmüş olarak bulunan heykellerinden biri (batıda) yüksek mevki işgal eden ve M. s. 2 inci asrın sonlarına doğru yaşayan L. Ant. Kl. Dometeinos Diogenes isminde bir Aphrodisias vatandaşına aittir (yukarıda bahsi geçen lâhit üzerinde ismi olan şahıs olabilir). Çok ihtimamla yapılmış olan bir dinî taçında Aphrodisias'ın Afrodit'inin yanında küçük büstler taşıyan bu sakallı çehrenin, kaidesinin kitabesi ile beraber etraflı bir tetkik icabetmektedir.

Büyük bir ustalıkla çalışılmış, bir birinin üzerine katlanan drapelere ile bir kadın portresi olan ikinci heykelin evvelâ başsız olduğu zannedebilmiştir. Filvaki, heykelin başa ait hiç bir ize tesadüf edilmemiştir. Fakat ince uzun araştırmalardan sonra bu kadın başına ait olan ve 1963 senesinde orkestrada meydana çıkan iki parçanın, işbu portrenin olduğu teşhis edilmiştir. Bir talih eseri olarak çehreye ait diğer bir parça batıdaki odaların birisinde bulunmuştur. Heykelin kaidesinin üzerindeki yazıya göre adı Klaudia Antonia Tatiana olan Kl. Diogenes'in kuzini olduğu anlaşılar. Heykelin elbisesinin sağ tara-

finda, yalnız ayakları kalmış olan bir Eros asıllı bulunmaktadır. Kaidesi cephesinde heykeltraş Zenon'un oğlu Aleksandros'un ismi yazılıdır. Bu imza Aphrodisias ananesini tâkiben ve imparatorluk devrindeki sanat eserleriyle temayüz edenlerden birine aittir. Aleksandros oğlu Zeno ismini bir kaidede taşıyan ve M. s. 2 inci asrın başına ait bir eser Girit'te Lyttos'ta bulunmuştur. Bu sanatkar Tatiana'nın heykelini yapmış olanın belki babası olabilir.

Mimarlık itibarı ile *porticus post scaenam*'a ait teferruat serahat göstermemektedir. Zemin döşenmiş benzemekte ve ilyevm alt parçaları dikili olan Korint sütunlar portikonun güney kısmını tahdid etmektedir. Hemen hemen 5 metre geniş olan sütun araları arşitravlar gerek ahşap ve yahut aralar kemerlerle örtülü olduklarını telkin etmektedir.

Odeon'un sahne arkası koridorunun doğusundaki sıva kaplı duvarlarına Erken Bizans devrinde tuhaf olduğu kadar sevimli graffitolar meydana çıkarılmıştır. Yazı, resim ve karikatürlerden teşekkül eden işbu graffitolar bazan tecrübesiz ellerin eseri olmakla beraber, Odeon'un Bizans müşterileri hakkında fikir vermektedir. Dikkatli çeken şeyler arasında : paganikonografik noktaların bolluğu, bilhassa bir elinde bereket boynuzu diğer elinde küre taşıyan tipik kuleli taçlı Tyche figürüdür. Tabii kürenin üzerine Bizans artisti bir haç tersim etmeye ihmal etmemiştir.

Odeon'a ait restorasyon işleri tekrar ele alınmış ve işe en elzem görülen noktalardan başlanmıştır. Bu suretle *opus sectile* orkestra mozaiki daha fazla harab olmanın önüne geçmek maksadı ile tamir edilmeye başlanmıştır. Konistra'yı süsleyen beyaz ve koyu kül rengi mermer döşeme ve kaplamalar ya takviye edilmiş veya mevcut olmyanların yerine yenisi konulmuştur. Bundan maada, binanın yıkılması sırasında harab olan *cavea*'nın en aşağı sıraları ayak koyacak yerleri yeni mermer bloklarla tahkim edilmiştir.

Tapınağın güney-batısında ve Odeon'un kuzey-batısındaki Bizans komp-

leksine ait kazı ve tamirlere devam edilmiştir. *Triconch* cephesindeki peristil ile kuzey portikosu tamamen açılmış ve mavi-kurşunî renkteki sütunlardan yedisi tamirden sonra dikilmiştir. Binayı en son kullananlar, ihtimalen 12 inci ve 13 üncü asırda, en batı daki portikoyu doldurmuşlar, sütun ve kaidelerinin kaldırmışlar, aralarında epigrafik parçaları bulunan gelişigüzel seviyesi yüksek bir döşeme inşa etmişlerdir. Kuzey portikonun arka duvarı yedi müstatil hücrenin yer alması maksadı ile süslenmiştir. Binanın doğu nihayetinde *triconch* ile yol üzerinde bulunan hall'un hafriyatı tamamlanmıştır. Batısında, mermerle döşeli tabanlı bir antişambra rast gelinmiştir. Bu antişambırın kapılarından birisi peristilin kuzey batı köşesine yol açmaktadır. Fakat burası, son devirlerde mühürlenmiş gözüküyor. Diğer üç kapıdan biri kuzeye diğer ikisi de batıya açık olup meydana çıkarılmışlardır. Antişambır kaplayan toprak tabakaları bir çok döşemenin mevcudiyetini göstermişlerdir. Bunların bir biri üzerine ve mulasik peristilin batı portikosunun doldurulmasını andıran bir manzara arz etmektedirler. Apsidal hall'un kuzey doğusunda yapılan bir sondaj buradaki faaliyetler hakkında sarıh olmamakla beraber bazı malûmatı elde etmiye yaramıştır.

Binanın görünen büyüklüğü geçirdiği bir çok safahat, yeniden inşa faaliyetleri, bu yerin yüksek rütbeli bir memur ve ihtimal Karia'nın Metropolotine tahsis edilmiş bir bina olduğu zannını kuvvetlendirmektedir. Burada bulunan ve zikre şayan buluntular başsız bir kadın büstü (M. s. 2 inci asra ait) vardır.

Şehrin kuzey doğu köşesindeki "Su Kanalı" denilen sahası civarında yapılan araştırmalara devam edilmiştir. arzu edilen gaye Aphrodisias'ın meskûn kısımlarının bulunduğu yerleri tespit etmek idi. Bu husus için dört noktada asıl hendekler açılmıştır: Su kanalı sahası bir taraftan, geçen sene rastlanan Bizans ev temellerini takiben şehrin surlarına, diğer taraftan

işbu surun haricine kadar genişletilmiştir. Birinci ameliye neticesi 12 inci asırda yapılmış olması muhtemel dayanıksız ve şekilsiz hücremsi ev ve dükkânlarla, malzemesi nispeten iyi olup tespiti yapılamayan fakat daha evvelki tarihe ait olduğu anlaşılan Bizans yapısı duvarlar bulunmuştur. Çıkan bronz ve demir aletlere bakılırsa, buralardaki faaliyetlerin mahdud ve ehemmiyetsiz olduğu kanaatine varılır. Bunlar arasında en ziyade dikkati çeken bir heykeltraşın aletidir. Güzel işlenmiş bu aletin iki ucu bükülü ve törpülüdür.

İstihkâmlar haricinde ve arka sur kapısının hemen güney doğusundaki hendekler, Aphrodisias'ın su ihtiyacı ile alâkadar yol ve lâğımlar hakkında sarîh olmamakla beraber bazı malûmat elde etmemize imkân vermiştir. Yine bu noktada, evvelce bulunan Zoilos frizine ait olduğu tespit edilen ve oldukça örselenmiş miğferli bir kadın başı bulunmuştur. Kötü vaziyetine

rağmen, figür bir Roma devrine ait olabileceğine işaret ediyor.

İstihkâmlar dahilindeki şehrin surlarına dikey olarak açılan hendek meskenlere ait kayda değer ve kati bir netice vermemiştir. Bazı duvar ve kiremit döşemelere bakılırsa, son hususi meskenlerin fakirliği görülür. Mamafih yarı taş yarı tuğladan yapılmış daha muntazam bir duvara bakılırsa, Roma devrinde "Su Kanalı" civarlarında bazı mühim ve iyi inşa edilmiş binaların olması gerektir. Şehir surlarına gelince, bunların birden fazla takviye edilmiş olduklarıdır. Diğer yerlerde görüldüğü gibi, 2.75 metre genişliği olan bu surlar, ortası doldurulmuş, biri iç diğeri dış olmak üzere iki yüzden ibarettir.

1964 senesinde Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yine restorasyon işlerinde mâli yardımlarda bulunmuştur.